

‘Onbekwaam tot enig goed’

Olterterperkring, 7 maart 2022

Dr Wouter H. Slob

Broeders en zusters

[sl 2] De meeste mensen deugen, dacht Bregman, en hij wilde afrekenen met een somber en dreigend mensbeeld. Dik maar uiterst leesbaar, onthulde Bregman hoe iconische psychosociale onderzoeken zoals het Stanford-gevangenisexperiment uit 1971 [sl 3] door de onderzoekers methodisch waren gemanipuleerd om de gewenste dreigende uitkomsten te hebben. (De foto rechts is echter, zoals u zult herkennen, van de niet-gemanipuleerde Abu Ghraib-gevangenis).

Onthullend en onthutsend, deze academische misser, want de wetenschap bleek dus toch niet zo waardevrij als zij ons wil doen geloven. Zorgelijk ook, want het geeft nadrukkelijk voeding aan de samenzwering tegen de waarheid, die alle feiten als *post-truth* af wil doen en die de postmoderne hyperindividualiteit tegen zichzelf heeft gekeerd: vrijheid als schaamlap om anderen weg te kunnen zetten. Want alles is immers slechts maar een mening en dan gaat het er vooral om wie zijn mening het scherpst over het voetlicht kan krijgen. Wie hard roeptoetert, en liefst eigen TV- en mediakanalen heeft [sl 4] kan de werkelijkheid presenteren naar believen. Waarheid, het kan niet genoeg worden gezegd, ligt onder vuur en is in gevaar. Dat is op zichzelf niet nieuw, want propaganda door de eeuwen heen heeft altijd een loopje genomen met waarheid. Maar wellicht nieuw is, dat het vertrouwen ongegrond is geworden dat waarheid uiteindelijk toch *bestaat*, en dat de leugen het zal verliezen van de waarheid. Feiten spreken niet zomaar voor zichzelf, en vereisen aandacht en verantwoordelijkheid. Vrijheid (het thema in deze reeks) gaat niet om onbegrensdheid, maar om verantwoordelijkheid en aansprakelijkheid. Maar zijn we dat wel? Kunnen we dat wel zijn? De theologische erfenis van een negatief zelfbeeld achtervolgt ons. Onbekwaam tot enig goed zijn we tot niets goeds in staat. Wat is dan vrijheid?

Vrijheid is in ieder geval niet, waarheid af te doen als *mening*. En in zelfzuchtige eigendunk de grenzeloosheid bejubelen. En dat lijkt wel massaal te gebeuren. Omdat het niet genoeg kan worden gezegd, zeg ik het nog maar eens. Waarheid is in gevaar en vereist nadere doordenking. Vandaag gaat het verhaal dáár echter niet direct over. [sl 5] Of het moest zijn dat de optimistische zienswijze van Bregman door de Russische inval in de Oekraïne niet zomaar lijkt te worden ondersteund. En is daarmee toechen bevestiging dat waarheid niet zomaar valt weg te poetsen en zich aandient...

Vrolijk wordt je er niet van, het optimisme, ook van Bregman, moet getemperd. Ook als *demeeste* mensen deugen, dan is er nog altijd de kleine groep fouterikken die de macht in handen heeft en die de wereld naar haar hand kan zetten. De meeste Russen, vast, deugen, en voor zover ik ervaring met Russen heb, vond ik ze vriendelijk, behulpzaam en beleefd. In een wereldstad als St Petersburg opvallend veel beter dan je zou kunnen vinden in Amsterdam, Zuidlaren, Nijmegen of zelfs, valt te vrezen Beeststerzwaag. Maar kameraad Poetin met zijn kliek is toch een ander verhaal. Met brute kracht poogt hij zijn wil op te leggen. En riskeert hij een 3^e wereldoorlog door zonder blikken of blozen met zijn nucleaire kracht te dreigen. De veronderstelling dat Poetin als berekenende judoërkracht en zwakte van de tegenstander af zal wegen, en daarbij geen roekeloze avonturen aan zou gaan ([sl6] zoals menig deskundige tot 23 februari jongstleden stellig debiteerde), is onjuist gebleken. Met een groot offensief is

Rusland Oekraïne binnengevallen, maar misschien nog te klein (dat offensief) om niet gevaarlijk te kunnen escaleren. Waarschijnlijk de kracht en de weerstand van de Oekraïners (en de publieke opinie in de wereld) onderschattend, verloopt de opmars moeizaam en traag. En blijft er ruimte dat de brandhaard om zich heen, en over zal slaan. De weerstand die Poetin ontmoet maakt misschien dat hij zich *genoopt* zal zien om zwaardere wapens in te zetten. Kan hij er wat aan doen; hij moet toch?! Gedwongen door de omstandigheden, en het halsstarrige verzet van die Oekraïners. Zij zijn verantwoordelijk; hij kan niet anders. De vrije wil wordt gaarne opgegeven, om de ander de schuld te kunnen geven. De hele inval werd geframed als diepgevoelde, zelfs religieus-verwoorde, opdracht om de genocide onder het Russische volksdeel in oost-Oekraïne te stoppen. Rusland kon toch niet werkloos toezien hoe drugsverslaafde neonazi's een volkerenmoord aan het begaan waren? Net zoals de Amerikanen destijds niet konden blijven toekijken hoe Saddam Hoessein zijn arsenaal van massavernietigingswapens aan het opbouwen was. Het is altijd de schuld van de foute ander. 'Wij' de goeien, doen juist goed. Het zijn de anderen die kwaad willen. En dan hebben wij, de goeien, natuurlijk geen andere keus, dan in te grijpen. 'Geneigd tot alle kwaad'? De anderen, zeker! Maar wijzelf ook? Of zouden we dááreigenlijk liefst van af willen. Eindelijk eens. Want het heeft ons toch tamelijk lang kunnen achtervolgen, dat negatieve mensbeeld dat mensen niet zouden deugen. Een belangrijk motief in het boek van Bregman? En voor haar populariteit. Misschien zelfs van het thema voormijnuitnodiging hier (in 2019 toen alles nog koek en ei was, en pas later Corona roet in het eten gooide en van de Oekraïne-crisis al helemaal geen sprake). Het motief dat we liefst van het sombere beeld af willen dat de mens tot op het bot verdorven is. Als predikantszoon heeft Bregmandaarvast nog genoeg van mee gekregen. En net als zovelen heeft hij zich ervan 'bevrijd' en wil er van af. De beruchte opmerking dat 'de mens onbekwaam is tot enig goed en geneigd tot alle kwaad' is vaak het enige dat is blijven hangen van de Heidelbergse Catechismus, en echoot het kleinerende en deprimerende mensbeeld van het Calvinisme waar onze tijd enthousiast gehakt van maakt. Als het ook maar even niet deugt, zal het wel aan het Calvinisme liggen. In vrijwel alle recensies van Bregmans boek wordt de afrekening met het Calvinisme met instemming herkend.

Meritocratie

Goddank hebben we ons daarvan losgemaakt, en worden we niet langer integraal als *zondaar* beschouwd, maar kunnen we ons in alle vrijheid *ontplooiën* en *ontwikkelen*. Zonder de bedompte visie van het Calvinisme krijgen we eindelijk de waardering die ons als 'hardwerkende mensen' toekomt. En dat willen we. Want we zijn wel degelijk bekwaam tot alle goed, en willen daar ook de beloning voor. Weg met dat onderdrukkende mensbeeld van het Calvinisme dat slechts tot somberheid kon leiden en alleen maar verlamming opleverde. Want als we tot niets in staat waren, dan zouden onze inspanningen toch volstrekt vruchteloos zijn? En hoefden we er niet eens aan te beginnen. Pas nu we dat achter ons hebben gelaten, lóónt het om aan de gang te gaan en ons in te zetten. Want dan oogsten we waardering en worden we aangespoord om ons best te doen.[sl 7] Loon naar werken. Overigens óók stiekem een Bijbelse gedachte...(Mattheüs 25: 14-30).

We hebben de fundamentele zondigheid van de mens massaal ingeruild voor het succesverhaal van de *meritocratie*. Deze term gebruikt oa Paul Verhaeghe [sl 8] om de hedendaagse ontplooiings-identiteit te benoemen. Niet langer worden we bepaald en beperkt door onze afkomst of maatschappelijke positie. We leven in vrijheid en hebben allemaal dezelfde kansen en kunnen onze vleugels uitslaan om te worden wie we maar willen. Misschien dat de praktijk wat weerbarstiger is dan de ideologie, maar de gedachte is toch dat de kansen tot ontplooiing voor iedereen openliggen en dat we voor dubbeltje geboren zeker

een kwartje kunnen worden. Weg met het negatieve denken dat we tot niets in staat zouden zijn, en ‘hoera’ voor het opgewekte mensbeeld dat alles mogelijk is. Zou de boodschap van Bregman niet mooi in dat plaatje passen? Het negatieve mensbeeld was een *self-fulfilling prophecy* die als een negatieve placebo werkte. Als we denken dat mensen niet deugen, dan worden we daarin constant bevestigd. Maar als we mensen vertrouwen schenken, dan zullen ze de neiging hebben juist het goede te gaan doen? Dan ligt de wereld voor ons open, en moet je eens zien wat er dan gaat gebeuren!

Laten we niet te vroeg juichen! En ff pas op de plaats maken. Dat zogenaamde negatieve mensbeeld van het Calvinisme is volgens Max Weber een aanjager van de het kapitalisme geweest. Daar kunnen weliswaar wat historische mitsen en maren bij worden gesteld, maar het Calvinisme heeft deze ontwikkeling zeker niet afgeremd; zo *verlammend* heeft het dus zeker niet gewerkt. En is het op de keeper beschouwd wel zo aanlokkelijk om de fundamentele zondigheid van de mens te *willen* afzweren? Want als je *niet* zondig bent, wordt dan niet de perfectie van je verlangd? [sl 9] Verlang je zelf dan de perfectie niet en leg je zelf ‘de lat heel hoog’, zoals Trouw zaterdag nog kopte? En als het dan niet lukt, is het je eigen schuld, volgens Derek de Beurs, zaterdag aan het woord in Trouw. Met alle mogelijkheden die iedereen heeft kent falen geen excuses meer. En dan is Leiden pas echt in last. Want wat als je dan niet tot de winnaars behoort, dan ben je dus mislukt. Als de wereld voor je open lag, en je alle kansen van de wereld had, en er is toch niet uitgekomen wat zou hebben gekund, dan heb je het toch alleen maar aan jezelf te wijten? Wanhopig roepen we ‘de omstandigheden’ te hulp. Of ‘de verkeerde anderen’. Maar aan jou kan het niet liggen. Want dan zou je niet tenslotte dus niet deugen. En daar wilden we nu juist van af.

Zou dat niet de reden kunnen zijn dat iedereen tegenwoordig slachtoffer wil zijn? Verantwoordelijkheid wil ontlopen? Om de schuld maar niet te krijgen van het eigen falen. [sl 10] Sinds 2020 worden de krachten gebundeld in een heus kennisnetwerk ViNe, en ik voorzie dat we daar nog veel van zullen gaan horen. Zou het helpen? Om bijvoorbeeld de spectaculaire verjonging van het verschijnsel burn-out te keren?. [sl 11] Ooit waren het mannen van mijn leeftijd die zich realiseerden dat hun carrière de grens had bereikt, en dat hun huwelijk in een dodelijke sleur was geraakt. Na een motorfiets, een tattoo en dat groene blaadje moest onvermijdelijk de vaststelling komen dat zij niet de geweldigheid waren die ze zelf weleens hadden gehoopt. Tegenwoordig overkomt dit twintigers. En zeker ook de ogenschijnlijk geslaagden onder hen. Die op vijftienjarige leeftijd al een succesvolle dichtbundel hebben geschreven. Of als jong talent in talkshows verschijnen. [sl 12] Of als hiphopper furore maken. En dan op een berg in de Alpen de neiging hebben, niet tot alle kwaad, maar tot: de afgrond in! Zoals Glenn de Randamie (beter bekend als de hiphopper Typhoon) overkwam. Ze kunnen de snelheid van hun eigen leven niet aan, en realiseren zich dat ze zichzelf en hun jonge succes niet zullen kunnen handhaven laat staan overtreffen. En dat ze dan bij de afdankers van de meritocratie zullen behoren. Want wie géén succes heeft, is verloren. En heeft afgedaan.

[sl 13] Dáárom, denklijk, kijken jongeren bij voortdurend op hun smartphones. Om te zien of anderen hen in geslaagdheid niet inhalen. Of ze wel genoeg likes scoren; in ieder geval méér dan de anderen. Of ze niks *missen*, want wie wat mist gaat achterlopen. En wie achterloopt zal nooit slagen.

Waar meritocratie de klok slaat, heeft de *ontoereikendheid* van de mens geen plaats. De *winner takes it all*, zoals Abba ooit zong, en de verliezer blijft met lege handen achter. Dan is het zaak om de façade glanzend te houden, elke smet, elke zwakte, is fataal voor wie perfect moet zijn. Dan is het zaak anderen de eventuele schuld aan te smeren. Behendig schuiven we verantwoordelijkheden af, stellen we protocollen opwaarmee we de aansprakelijkheid wegverdelen en zijn voortdurend bezig ons eigen aandeel te minimaliseren en te bewaken tegen kwetsbaarheid. De retoriek van Poetin, evident. Maar ook het recept van onze eigen

afrekencultuur waar mensen zich zo over verbaasden toen bij de bestrijding van de Coronapandemie werd geklaagd over de stroperigheid van de besluitvorming. Vreemd; die verwondering. En exemplarisch dat het ‘de overheid’ wordt aangewreven. Want iedereen snapt het toch? Alles moet altijd eerst worden afgedekt voordat er iets kan worden besloten want je kunt er gif op innemen dat je anders *altijd* de klos bent. En zelfs zonder (afdekking): nog.

De ontoereikendheid heeft geen plaats als perfectie de impliciete norm is geworden. Zouden we niet hunkeren naar de zonde? Die in feite geen diskwalificatie van de mens is, maar de ruimte mag geven, om te mogen mislukken.

[sl 14] Troost

Gráág breek ik een lans voor de Heidelbergse Catechismus. ‘Ja, alleen als je hem mag herschrijven’, merkte mijn rechtzinnige collega Henk vd Belt in Groningen dan op. En inderdaad, ik zou het nodige toch wat anders formuleren. Wat ik echter uiterst behatenswaardigacht is de opbouw van het geschrift in drie delen: ellende, verlossing, dankbaarheid. In de herinnering is vaak alleen de ellende blijven hangen. De ellende van de mens wel te verstaan die, zoals in zondag 3 (vraag 8) staat, dus ‘onbekwaam is tot enig goed en geneigd tot alle kwaad.’ Hoeveel diskwalificatie van de mens wil je hebben? Niet ‘de meeste,’ maar *allemensen* deugen in het geheel helemaal niet. Het zware zondebesef heeft, zoals we allemaal zullen weten en misschien aan den lijve hebben ondervonden, soms grote psychologische impact kunnen hebben. ‘Hulpeloos maar schuldig,’ schreef Aleid Schilder er ooit over, en haar boek werd door velen helaas herkend. De kwalijke rol van dit zondebesef staat buiten kijf.

Maar het is foute theologie. Kort en goed is het zeker een onjuiste uitleg van de Catechismus. Want dat zinnetje van die onbekwaamheid tot enig goed en de geneigdheid tot alle kwaad is in feite géén stellende uitspraak, het is een *vraag*. ‘Maar zijn wij alzo verdorven, dat wij ganselijk onbekwaam zijn tot enig goed en geneigd tot alle kwaad?’. Het antwoord luidt (inderdaad): ‘Ja wij’, maar vervolgt dan met een kwalificatie: ‘tenzij dan dat wij door den Geest Godswedergeboren worden’. Over die wedergeboorte gaat het tweede veel langere deel: de verlossing. De ellende wordt in drie zondagen besproken, de verlossing krijgtzevenentwintig zondagen toebedeeld. En de resterende eenentwintig zondagen gaan over de dankbaarheid. Verlost door Christus blijken mensen wel degelijk in staat tot heel veel goeds. Maar dan moet je wel even verder lezen dan die eerste paar hoofdstukjes. Of je had, met wat meer aandacht de inleiding moeten lezen. Want die preambule is de eerste zondag die de tweeënvijftig vol maakt. En die begint met de bekende woorden: ‘wat is uw enige *troost* beide in het leven en sterven?’ Dat is het perspectief van de Heidelbergse Catechismus. Een perspectief dat goed werd begrepen door één van de oudere mannen uit mijn eerste gemeente. Met een groep ouderen zou ik een dienst voorbereiden. Ik daagde hen uit een dienst juist voor jongeren te maken. Wat wilde deze ouderen de jongeren meegeven? ‘Zondag 1,’ kwam er, tot mijn ontroering, direct en stellig uit. Want dat hem al tachtig jaar troost gegeven. Dat is niet de troost van stellige en boude uitspraken die evengoed in de Catechismus zijn te vinden. Ook niet van de nogal wettische wijze waarop de dankbaarheid in het laatste deel wordt uitgewerkt (daar is genoeg te herformuleren...!). Het gaat erom dat de ‘ellendigheid’ van de mens geen verwoestende aanklacht is, maar de troost dat we niet perfect kunnen en dus ook niet hoeven te zijn. Wat een opluchting in onze ijver om altijd in alles de beste te zijn, of anders te falen! Wat een weldaad in onze tijd van meritocratie!

[sl 15] *Providentia*

Hoe heeft het zo fout kunnen lopen? Dat we dit troostrijke geschrift zo negatief zijn gaan waarderen? Dat het, naar we vrezen moeten, zo negatief is uitgelegd? Foute theologie, stellig. Maar toch niet omdat alle uitleggende theologen zo boosaardig waren? Sommige, misschien, maar de meesten onder ons deugen, en deugden, toch hopelijk wel?

Zou een belangrijke kwestie niet de *providentia* zijn? Die niet zomaar alleen de goddelijke voor-zienigheid betreft, maar vooral gaat over de handelende aanwezigheid van God in de schepping. Waar het Rooms-katholieke denken in dit verband in termen van *bestemming* spreekt ('De goddelijke voorzienigheid bestaat uit de beschikkingen waardoor God met wijsheid en liefde al de schepselen naar hun uiteindelijk doel leidt.' Catechismus van de Katholieke Kerk, 1997), legt het protestantse denken de nadruk op het machtsmonopolie van God. Hoort de woorden van zondag 10 (ook een kandidaat voor herschrijving). Bij providentiagaat het om: *De almachtige en alomtegenwoordige kracht Gods, door welke Hij hemel en aarde, mitsgaders alle schepselen, gelijk als met Zijn hand nog onderhoudt, en alzo regeert, dat loof en gras, regen en droogte, vruchtbare en onvruchtbare jaren, spijs en drank, gezondheid en krankheid, rijkdom en armoede, en alle dingen, niet bij geval, maar van Zijn Vaderlijke hand ons toekomen.* Toeval bestaat niet. God heeft alles zo gemaakt en gewild.

Nou ja, dáárover was natuurlijk wel wat discussie. 'Gemaakt', akkoord. En God *wist* ook wat Hij deed. Maar 'gewild'; dat is net een wat andere kwestie. En netelig. Want als God alles zou hebben gewild, dan dus ook de zondeval. En zou God dan niet de auteur van de zonde zijn? De liefhebbers horen de bel van de predestinatie klinken, en van de verwante lapsarischediscussie. Technische en lastige discussies, die ooit de theologie (zeker ook de Nederlandse) in hun greep en op de rand van burgeroorlog konden brengen, en die nu vrijwel volledig vergeten zijn. Want aan de kant geschoven als hooguit voorbeelden van de bizarre vruchten die aan de boom der godsdienst kunnen groeien. Mensen die je de ins en outs van het infra- versus het supralapsarismekunnen uitleggen kun je gerust de kost beloven; die kom je vrijwel niet tegen (hoewel ik in deze kring wel wat voorzichtig zou willen zijn met mijn beloften).

De discussie gaat in feit over vrijheid; over de rol van de vrije wil versus die van Gods wilsbeschikking. In onze tijd van slachtofferschap lijkt het aantrekkelijk om de vrije wil af te schaffen; niet alleen Poetin duikt weg. Ook bij ons gaan de flinterdunne theorieën van neurofysiologen als warme broodjes over de toonbank (die zijn volgens mij niet besproken in deze reeks. Jammer, want ze verslaan hun duizenden). Aantrekkelijk lijkt het te zijn: zonder vrije wil zijn we gered, want kunnen we nooit de schuld meer krijgen!

In de vroege reformatie ging de discussie om de vrije wil om het tegenovergestelde: daar ging het niet om het ontlopen van schuld, maar om het voorkomen van trots. Als reactie op de verdienste-theologie van de middeleeuwse katholieke theologie, schoot de reformatie in de tegenovergestelde hoek: niets mocht verdienste zijn, alles was genade. En daarmee werd de Almacht van God: het monopolie van God. Het ging om Over- en Supermacht. God in alles de bovenste beste, sterkste en krachtigste.

Een ongelukkige gedachte, echter, wat al bleek uit de predestinatie en lapsarische discussies, en natuurlijk: niet Bijbels. Want in de Bijbel wordt de mens bij voortduring de vraag gesteld het leven of de dood te kiezen. En dus een keuze te kunnen maken. En dus vrijheid te hebben. Een ongelukkige gedachte bovendien, omdat het de troefkaart van de godsdienstcritici zou worden, die met sardonische vreugde en veel succes wordt gespeeld: [sl16] als God zo Almachtig is, waarom dan alle oorlogen? Dan is Hij kennelijk niet Algoed. Want als Alwetende kan Hij zich niet beroepen op 'Ich habe es nicht gewüßt'. Ziehier het probleem van kwaad in een notendop.

Almacht

Het probleem van het kwaad is altijd een pastoraal en vast ook een existentieel probleem geweest. Sla het Bijbelboek Job er maar eens op na. Maar met de godsdienstkritiek van het modernisme (ontstaan in de 18^e, gegroeid in de 19^e en tot volle wasdom gekomen in de 20^e eeuw) is het een kennistheoretisch legitimeringsprobleem geworden. Als we geen antwoord konden geven op die vraag van het kwaad, dan moest het evident zijn dat God niet kon bestaan en dat het geloof onzin is.

[sl 17] Op 1 november 1755 zaten om 9.30 's ochtends in het ultra-katholieke Lissabon de kerken vol voor de allerheiligenviering), toen de stad getroffen werd door een enorme aardbeving. Letterlijk scheurde de aarde uiteen, tot kloven van wel vijf meter breed. Huizen en kerken stortten in, branden braken uit en de bevolking die zich het vege lijf nog kon proberen te redden, vluchtte naar de stranden. Om daar verzvolgen te worden door de aansluitende Tsunami, die tien minuten later de kust bereikte. Als iemand de stad op de meest genadeloze manier mogelijk had willen treffen, dan was er geen betere manier denkbaar. En God zou goed zijn?

De aardbeving van Lissabon was vast niet de enigste in zijn soort, hoewel de schaal ongekend moet zijn geweest (betrouwbare cijfers zijn er in feite niet). De opkomende massamedia van de moderniteit zorgden echter voor vlotte verspreiding van het drama waarmee het de focus kon worden van de filosofische theodicee: de verklaring, of eigenlijk de legitimering, hoe de Almachtige, Algoede, Alwetende theïstische God verenigbaar was met het bestaan van kwaad. Onder andere Kant en Voltaire lieten zich uit over de kwestie en sindsdien is de *theodicee* (de rechtvaardiging van Gods handelen) een belangrijk thema in de wijsgerige theologie gebleven. Het heeft de nodige hersengymnastiek opgeleverd, soms troostende maar in feite nauwelijks overtuigende inzichten. De semantische observatie, bijvoorbeeld, dat goed en kwaad samenhangen als contrasterende begrippen mag juist zijn, maar legitimeert dat dan de schepping? Als er onvermijdelijk zo veel duisternis nodig is om *goed* te wezen, waarom had God dan aan Zijn '*Aseitas*' (Zijn 'in Zichzelf-zijn') niet genoeg? En moest Hij zo nodig de kosmos scheppen; de 'best mogelijke wereld' volgens Leibniz? Voor Voltaire was dat slechts het goedpraten van alle ellende. Kijk om je heen en je ziet dat de theodicee onzin is!

De theologen hebben zich er niet bij neergelegd en lang weerstand geboden. Hebben God proberen te verdedigen, God proberen te redden (nota bene! Zou het niet een ketterij, misschien de zonde bij uitstek zijn!). Eén belangrijke variant van de theodicee springt eruit, omdat het zo willekeurig de common sense schendt en daarmee misschien een voorloper is van een soort morele post-truth: het Vrije Wil argument. God wil het goede, is de premisse, maar het *beste* is dat de mens dat ook wil. God laat daarom ruimte voor de Vrije Wil, en onvermijdelijk betekent dat ook dat het verkeerde kan worden gekozen. Voor het kwaad in de wereld is dan niet God, maar zijn mensen verantwoordelijk. Of misschien beter: zijn *wezens* verantwoordelijk, want om het niet-morele kwaad (zoals aardbevingen en tsunami's) in het plaatje te krijgen moeten de vrije wil van wezens zoals gevallen engelen te hulp worden geroepen. Het is een kansloze missie. God blijft toch verantwoordelijk voor het kwaad als Hij het had kunnen voorkomen? Satan, het vleesgeworden kwaad, kan, getuige het Bijbelboek Job, zijn verderf slechts zaaien onder de toestemming van God; anders zou Diens Almacht een lelijke concurrent hebben, en het kwaad dus niet overwonnen. Ook op dit punt zou de Heidelbergse Catechismus herschrijving behoeven. Want de verlossing zou geheel en al van de genade van God afhankelijk zijn, terwijl de mens wel de verantwoordelijkheid voor het bederf van de schepping in de schoenen krijgt geschoven. Meten met twee maten. Vrijheid, niet als schaamlap voor laakbare politiek, maar om dogmatische posities uit de wind te houden. Ongeloofwaardig.

[sl 18] Post-theïsme

Het klassieke theïsme ('God is Almachtig, Algoed en Alwetend, en bestaat bovendien') is heftig onder vuur komen te liggen en heeft filosofisch en cultureel het onderspit gedolven. En er is geen enkele reden om dat te betreuren. Dat betekent echter geenszins dat het atheïsme, in de zin van ongodsdienstigheid, heeft gezegevierd. Wat mij betreft is dat een nòg slechtere filosofie, maar daarop zal ik nu niet nader ingaan (voor liefhebbers heb ik wat dat betreft een aardig boekje in de aanbieding)[sl 19]. De triomf van het atheïsme léék geruime tijd evident, zowel filosofisch als cultureel. De secularisatiethese meende in de 20e eeuw dat de godsdienst vanzelf wel zou uitdoven in de moderniteit. [sl 20] In de postmoderniteit blijkt dat echter allerminst het geval. Godsdienst is *aliveandkicking*, soms wat al te hard: de virulente Islam en de evangelische republikeinen zijn beide voorbeelden van de relevantie van de godsdienst; ook in het politieke domein. En zijn meteen twee belangrijke redenen om de theologie niet als achterhaald af te doen, maar om haar te doordenken en te vernieuwen. Om tegenwicht te bieden aan de rechts-politieke kaping van de religie. Maar ook om de zeggingskracht van het geloof te verduidelijken.

En daar is alle reden toe. Want het geloof, met name het christelijk geloof, heeft nog niets aan zeggingskracht ingeboet. Durven we het nog te zeggen; te denken? Wel degelijk geeft het christelijk geloof antwoorden. En antwoorden op vragen die actueel en urgent zijn. In de belangrijkste plaats op de vraag: 'doe ik ertoe'? Precies die vraag is het onderliggende motief van de meritocratie en de onderliggende angst om vooral te willen deugen. Het christelijk geloof geeft daar antwoord op. Hoeft niet depressief aan de vrees te slijten; hoeft niet de angst narcistisch te overschreeuwen, omdat het de ontoereikendheid van het mens-dom ten volle onder ogen ziet, maar dat niet als diskwalificatie opvat. De ellende van de mens wordt in de genade van God voorbij gezien. 'God redt,' om het zo maar eens te zeggen. God redt van het oordeel van anderen en van onszelf, waarin we ofwel eerlijk zijn en aan onze ontoereikendheid ten onder gaan, ofwel onze nietswaardigheid verbloemen door maar zo hard mogelijk te roepen hoe geweldig we zijn. Depressie zowel als narcisme zijn de boze geesten die uit worden gedreven als identiteit in de liefde van Christus wordt gezocht.

God redt

God redt. Niet andersom! Wij redden God niet. En hoeven ook Zijn bestaan daarom niet veilig te stellen. Hier: een belangrijk motief om het verlies van het theïsme niet te betreuren. Dat theïsme ontbeerde namelijk geloof, vertrouwen en overgave (als dat niet drie woorden voor hetzelfde zijn).

In die richting beweegt het post-theïsme zich. Weer zo'n begrip dat zich met de vermoeiende prefix 'post-'tooit, maar daar hangt niet veel aan. De kwestie is meer dat er op andere manier over God wordt gesproken. Of beter: [sl 22] 'van God', of misschien best: 'met God'. Dan gaat de theologie richting een relationele verhouding tussen God en mens. Als de christelijke God een God van liefde is, dan zou dat (de relationaliteit van God) een open deur moeten zijn. Maar er worden toch wel wat bakens verzet. Want een relatie van liefde vereist vrijheid.

Vrijheid als afwezigheid van dwang, en zeker afwezigheid van voorbeschikking. Dat is volgens de Dordtsche leefregels expliciete ketterij maar als je het een argeloze gemeente zou voorleggen, zoals ik als predikant heb gedaan, zou zomaar 100% van de kerkgangers officieel in dogmatische overtreding zijn. De stelling: 'God wil iedereen welkom heten, maar mensen moeten zelf op die uitnodiging ingaan' wordt ook door de meeste straffe PKN'ers onderschreven. Het is een directe schending van de 'onwederstandelijkheid der genade', maar daar ligt gelukkig niemand meer wakker van.

Behalve misschien, professionele theologen, die hebben doorgeleerd, en niet alleen lont maar ook wat onraad zouden ruiken. Als de relatie God-mens te wederkerig zou worden, dan zou

God ook mensen nodig hebben, in plaats van andersom. Dan is Almacht van de baan, omdat God niet meer aan Zichzelf genoeg zou hebben.

Maar wat is het probleem? God troont op de lofzangen van Israël en als die verstommen, dan zou Hij wel eens uit de hemel kunnen kukelen. God is bovendien een na-ijverig God, en blijft niet onberoerd als Zijn geliefden Hem in de steek laten. Hij komt bovendien in de gestalte van de Zoon Zijn schepping nabij, blijft niet op afstand. Wordt deel van de schepping. En legt daarbij, inderdaad, Zijn Almacht af.

Het post-theïsme haakt sterk aan bij de kenosis-theologie van Paulus: de gedachte van *ontleding*. De menswording van Christus is het afleggen van Almacht en het opnemen van principiële dienstbaarheid. Het belang van de ander altijd boven dat van jezelf stellen. En God geeft het goede voorbeeld dat navolging verdient. We verzinnen hier niets nieuws; het staat al eeuwenlang in de Schrift. Maar als deze gedachte uit Filippenzen 2 het kernstuk van de Christologie wordt, dan verschuiven de panelen toch ten opzichte van veel, vooral protestantse, theologie. Het betekent immers dat Almacht niet als Over- of Supermacht kan worden gezien. Ook dat is zeker geen nieuwe of revolutionaire gedachte, want onderaan kruis is iedere gedachte van over- of supermacht geheel vreemd. Maar het bloed kruipt waar het niet gaan kan, en in de christelijke traditie is de geïncarneerde Zoon niet zelden als superman gezien, met de wonderen als bovennatuurlijk bewijs. Op volstrekt unieke wijze zou in Jezus de macht van God historisch zijn samengebond, en met de opstanding wordt de goddelijke bijzonderheid van Jezus bewezen. Wee je gebeente als je de historiciteit van de opstanding dan zou betwijfelen, want dan zou Jezus maar een gewoon mens zijn geweest. Een mens onder de mensen, een slaaf misschien zelfs wel...

De Almacht van God staat dan ter discussie. Zouden we die maar niet meteen geheel afschaffen? God als *onmachtig*? [sl 23] Het lost het theodicee-probleem geruisloos op, want als God niet Almachtig is, dan vervalt de spanning met het bestaan van het kwaad. Maar zouden we dan toch niet in belangrijke mate de aansluiting bij de traditie gaan verliezen? De Almacht van God is veel meer dan alleen een filosofische constructie om het modernistische theïsme aan inhoud te helpen. Het is een belangrijk Bijbels motief en een geliefde troost. Maar dan toch meer als lokkende inspiratie dan als dwingend voorschrift. Als we bij voortduring genodigd worden om te kiezen voor het leven en tegen de dood, dan is duidelijk waartoe we willen zijn verlost, maar wat we evengoed kunnen negeren. Dan is het immers steeds de vraag of we de dienstbaarheid zullen kiezen, of de hoogmoed, de bescheidenheid of de zelfzucht, de bescherming van het belaagde kind in de kribbe, of de razzia onder de kinderen van Bethlehem. De richting van het goede is niet onverschillig, of een kwestie van 'hoe je er tegen aan kijkt'. Het *appèl* ten goede is dwingend en niet onderhandelbaar. En kan daarmee wel degelijk in termen van Almacht worden gevat, maar staat niet tegenover Vrijheid. Wat onverwacht bood mijn leervicaris Christiaan Schoonenberg mij een inzicht, bij een avond over de belijdenisgeschriften. [sl 24] God, schepper van hemel en aarde, wordt almachtig genoemd, met de griekse term *Pantokrator*. Het betekent al-heersend, maar kan, zo meende Christiaan, zowel in termen van macht, als in termen van *gezag* worden verstaan. In termen van macht wordt het een monopoliedie de menselijke vrijheid buiten spel zet (en blijkt Christus de trekken van een romeinse keizers te krijgen). Maar in termen van *gezag* wordt het de vraag of wij ons willen laten gezeggen. Dat is het geen ontkenning van de vrije wil, maar juist een activering ervan. Want een *appèl* dat antwoord en actie behoeft. Dat gevolgd, maar ook afgewezen kan worden. Laten we ons in met die liefde van God, en onderwerpen we ons aan de verantwoordelijkheid van een relatie? Of durven we het niet aan, en onttrekken ons aan de anderen. En wapenen we ons in autonome zelfzuchtigheid?

Het gaat er niet om of de 'meeste mensen deugen.' Of dat we 'onbekwaam zijn tot enig goed'. Het gaat erom of we aan onszelf genoeg denken te hebben, of ons in relatie durven te stellen. Dat is de keuze tot dood en leven, en dat is geen kwestie van generieke kwalificaties die 'de

mens als zodanig' betreffen. Het is een vraag die onszelf voorligt en die existentieel beantwoord moet worden. En die principieel relationeel onder de hoede van de liefde staat. Die daarmee niet weggedetermineerd wordt, maar evenmin onbegrensd is. In de liefde gaat het nooit om het botvieren van de eigen belangen, of driften. Zoals roepoeters ons willen doen denken. Maar gaat het altijd om het belang van de ander. Wie daar gehoor aan geeft, laat zich leiden door de Geest. En stelt Christus present. En maakt God een levende realiteit. De incarnatie is niet de unieke eigenschap van Jezus van Nazareth. [sl 25] Eerder gaat het om 'intercarnations,' zoals Catherine Keller het stelt; nadrukkelijk in het meervoud, concreet, actueel en urgent. Dat is geen hoogmoed, alsof wij onszelf zonodig de positie van God willen aanmatigen. Het is het serieus nemen van de dankbaarheid, dat ons bestaan in de liefde is bewaard. In de aanvaarding dat we aanvaard zijn ook al zijn we onaanvaardbaar, zoals Tillich het zei. Als we zo afhankelijk durven zijn van de genade van God, dan zullen we ook de verantwoordelijkheid willen nemen om aan te pakken. En dat is in een notendop wel zo ongeveer wat de Heidelberger al zei. De Geest van liefde kan ons van de depressieve zelf-fixatie en van zelf-zuchtig narcisme verlossen. Dan komen we onze ellendige ontoereikendheid voorbij. En kunnen dan volop de dankbaarheid ruimte geven die God zal doen zijn.